

О ЈЕДНОЈ ГЛАСОВНО-ПРАВОПИСНОЈ ОСОБИНИ СРПСКИХ РУКОПИСНИХ КЊИГА XIV ВЕКА

Александар МЛАДЕНОВИЋ (Београд)

Добро је познато да се у српским књигама, писаним српском редакцијом старословенског језика (српскословенским језиком), а такође и у другим текстовима (нпр. у појединим хрисовуљама и повељама), среће понекад, наравно не редовно и доследно, писање знакова -љ (врло ретко -љк) на крају падежног облика генитива множине код именица. Овакво удвојено писање танког јера долази у споменицима XIV века мада га налазимо и касније: у XV, XVI па и у XVII столећу. На пример:

а) Шишатовачки апостол (1324 г.): *вѣрѣмѣнь и лѣтъкъ, моужкъ, апостолѣкъ, пророкъ, оученикъ* и сл. (P. J. Schaffarik, *Srebische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart*, Pesth, 1833, 30; *Apostolus Šišatovacensis anni 1324*. Edendum curavit Dimitrije E. Stefanović, Wien, 1989, 1),

б) Хрисовуља цара Душана манастиру Хиландару (1348. г.): *родитељъ, сельъ, работкъ* и сл., затим из Типика (1357. г.): *царъ, даровъ, гурѣховъ, силъ, женъ, словъ* и сл. (E. Miklosich, *Monumenta serbica*, Viena, 1858, 136, 138; **Б. Даничић**, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, Београд, 1874, 77, 81),

в) Житије св. Симеона од Стефана Првовенчанног (препис из друге деценије XIV века): *младѣнѣцькъ 211б, гурѣхъ монахъ 224б, иноплемѣнѣтъкъ 225а (х 2), старѣцькъ 225б, рокъ 235а, розкъ 194б, красоткъ 197б, ногъ 217б, чудескъ цркѣславѣнѣтъкъ 239а* и сл.; уп. и заменицу мушког рода: *тъкъ 20ба, въ тъкъ час 240б* и сл. (**В. Ђоровић**, *Житије Симеона Немање од Стевана Првовенчанног*, Светосавски зборник, Београд, 1938, књ. 2; оригиналан рукопис се налази у париској Народној библиотеци а снимци у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије у Београду),

г) Светостефанска хрисовуља, тј. Хрисовуља краља Милутина манастиру Бањској (1313—1318. г.): *вѣкъкъ 3, врагъ 7, родитељъ 80, скинъ 21* и сл. (оригинал ове Хрисовуље чува се Цариграду а њени снимци у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије у Београду),

д) Четворојеванђеље (прва четвртина XIV века): к'ксь 76, градъ 146, роукъ 156, ривницъ 176, стар'цъ 19а и сл.; уп. и заменице мушког рода: т'къ 14а, родъ сь 76, сь 30ъ и сл. (рукопис ове књиге чува се у Библиотеци Манастира Високи Дечани, сигн. 1),

б) Псалтир (прва половина XIV века): грѣхъ 236, власъ 166, грѣшникъ 8а и сл.; уп. и заменицу мушког рода: т'къ 56 (рукопис ове књиге чува се у Библиотеци Манастира Пећке патријаршије, сигн. 68),

е) Зборник слова (60-е године XIV века): настъръ 5а, с(ы)новъ 176, роукъ 17а, земль 796, ралъ 80а и сл. (рукопис ове књиге чува се у Софијској Народној библиотеци, Св. св. Кирил и Методиј" под сигн. 676 (296),

ж) Типик јерусалимски (1416. г.): аггъ 216, ѿцъ 41, ап(о)с(то)лъ 6а, 1886, 226 и сл. (рукопис ове књиге чува се у Народној библиотеци Србије у Београду, сиг. РС 649),

з) Властарева синтагма (1540. г.): законъ 1996, ревръ 2016, тинъ 606 и сл. (рукопис ове књиге чува се у Народној библиотеци Србије у Београду, сигн. РС 43),

и) Четворојеванђеље (1571. г.): д'клатель 236, езикъ 24а, стар'цъ 73а, ривъ сконхъ 60а, 64а, сто ѿцъ 47а и сл.; уп. заменицу за мушки род: т'къ 231а и сл. (рукопис ове књиге чува се у Софији, у Народној библиотеци, Св. св. Кирил и Методиј", сигн. 872),

ј) Псалтир Гаврила Тројичанина (1643. г.): ракъ 78, м'кстъ 314, грѣхъ 194а/1, слоуъ 195а/7, оустъ 214а/21 и сл. (уп. Д. Грбић и остали аутори, Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. године, Нови Сад, 1992, 70) и др.

Према најновијим тумачењима, знацима -къ (-т'къ) у облицима генитива множине именица обележава се наставак у овом падежу који је, у већини српских штокавских дијалеката до XIV века, био дуг ненаглашен или дуг наглашен полугласник, а од поменутог столећа па наовамо тај наставак је био дуг ненаглашен или дуг наглашен вокал -а. Наравно, ово -а је настало вокализацијом полугласника, а најстарији примери генитива множине са таквим -а забележени су у српским споменицима на народном језику с краја XIV века. Како српска редакција старословенског језика (српскословенски језик) у свом традиционалном систему не зна за овакав полугласнички наставак у генитиву множине именица сва три рода, то је такав наставак био одлика српског народног језика, и то од давнина. Из свог српског народног језика одговарајуће облике с полугласничким наставком могли су поједини писари уносити и у своје текстове писане српскословенским језиком, као што то горњи примери показују). Њихово уношење није било доследно тако да се у једном истом споменику могао срести један исти именички облик генитива множине и с наставком, и без наставка. Удвојеним знаком -къ требало је обележити дуг ненаглашен или дуг наглашен полугласнички наставак у формама генитива множине име-

ница, с тим што је после XIV века -љь означавало рефлекс тога полугласника: дуг ненаглашан или дуг наглашен самогласник -а.

Овакво обележавање наставка у генитиву множине именица у српским рукописима, писаним најчешће српскословенским језиком, треба везивати за одређену правописну реформу која се код Срба почела вршити негде на прелазу између XIII и XIV века. Та реформа се везује за познати покрет исправљања и ревизије богослужбених књига, што је заправо била последица културне преоријентације Срба, а и Бугара, према Византији почев од треће четвртине XIII века при чему се тежило, поред осталог, и што већој ортографској прецизности. Та прецизност остваривала се, свакако, добрим делом увођењем удвојеног знака -љь за обележавање квантитетски дугог, ненаглашеног или наглашеног, наставка код појединих именица у генитиву множине.

Да је удвојени знак -љь у облицима генитива множине имао одговарајућу изговорну вредност показују нам поједини, истина ретки, примери у којима се поменути знак налази ван финалне позиције где се иначе по правилу не јавља. У тим примерима, у зависности од времена када се јавља, -љь- има несумњиву одговарајућу гласовну вредност: полугласничку или пуну вокалску. Примери:

а) *Село Полььльь* (номин. једн.) 29 (овај топоним, свакако полугласничког изговора, налазимо у *Светостефанској хрисовуљи краља Милутина манастиру Бањска* (1313—1318. г.) и одговара данашњем топониму *Полази* (у множинској форми), насељеном месту расејаном на већем простору северно од Новог Пазара у Србији; иначе, пример о којем је реч не налази се на крају реда).

б) *не ѿврьльь врать и (е)в(е)сних нь врата раю ѿврьльь а вратьь д(ѣ)вьствьлььных не ѿврьльь* 96б (рукописна књига *Беседа и живот Јована Златоустог*, писана у другој четвртини XV века а чува се у Библиотеци Манастира Високи Дечани, сигн. 84; пример о којем је реч не долази у овој књизи на крају реда а изговарао се у поменутом времену *девстваних* где је -а- пореклом од полугласника овде означено са -љь-; иначе, ради се о старословенском придеву *дѣвьствьнь* у значењу *девојачки*).

в) *и сьвььпрашающе се гла(гола)хоу другъ къ другоу* 379а; *видѣише моуштити сьвьирающе и вьлагающе къ мѣрило* 379а (примери који нас овде интересују написани у средини одговарајућег реда у рукописној књизи *Чти минеј* из XIV века; ова књига се чува у Библиотеци Манастира Високи Дечани, сигн. 94; у поменутом веку префикс сьв- у горња два примера могао се изговарати са полугласником или с његовим рефлексом а, а тај изговор је означен удвојеним танким јером; иначе овакав изговор овог префикса, у наведеним примерима, одлика је српскословенског језика).

Наведени случајеви са -љь- јасно покажу да је и -љь- могло обележавати одговарајућу гласовну вредност и у облицима генитива множине име-

ница наведених у почетку овога рада. Удвојени знак -къ могао је означава-
ти такође одређен изговор, прво полугласнички а после рефлекс а од по-
лугласника, и у заменичким формама мушког рода ткъ, съкъ — које су горе
већ поменуте. Ретки су, међутим, примери да се знак -къ пише у позицији
где није могао означавати никакав изговор: нпр. воудѣтъкъ (3. једн. през.),
ванкъ (дат. мн.), азкъ (ном. једн.) и сл. (Четворојевањбље, рукописна књига
писана 1342. г., чува се у Софији, у Народној библиотеци „Св. св. Кирил и
Методиј“, сигн. 470 (455), стр. 136б, 270а, 176). Ови примери показују да
се у појединим споменицима, код појединих писара, функција -къ могла
изједначавати са функцијом -к и проширивати се на случајеве ван генити-
ва множине именица. Ово значи: као што је к могло означавати (а) полу-
гласнички изговор (односно рефлекс а од полугласника) и (б) одсуство
било каквог изговора, тако исто се могло понашати и къ, наравно, како
смо рекли, у појединим споменицима и код појединих писара. Овим се
исправља једно мишљење изречено доста давно да удвојени знак къ има
само ортографску вредност у старим српским споменицима — не, видели
смо, овај знак има и изговорну вредност. (Детаљније о свему овоме виде-
ти у мој раду: *Прилог тумачењу постанка генитивног множинског
наставка -а у једном делу српског језика.* — Зборник Матице српске за
филологију и лингвистику, Нови Сад, 1992, књ. XXXV—2, 7—36; уп. и мој
прилог: *Још о писању удвојеног старог танког јера у средини речи.* —
Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археограф-
ско одељење), Београд, 1994, том 16).